

Güneydə milli haqlar uğrunda dönməz mübariz

Azərbaycanın güneyində və quzeyində adı eyni sevgi və ehtiramla anılan milli ziyalılardan biri də Məhəmmədağı Zehtabidir. “Coşğun vətənsəvər və millət fədaisi” sayılan görkəmli tarixçi-filoloqun ömür yolu Azərbaycanın bütövlük məfkurəsinin formalaşması uğrunda mübarizənin ön sıralarında keçib.

Məhəmmədağı Məmmədəli oğlu Zehtabi 1923-cü ilin dekabrın 13-də Güney mahalının Şəbüstər şəhərində sənətkar ailəsində doğulub. O, 1930–36-cı illərdə təzə açılmış dövlət məktəbində oxuyub, 1938-ci ildən təhsilini Təbrizdəki Firdovs mədrəsəsində davam etdirib. Bu dövrdə şeir yazmağa başlayan Məhəmmədağı həmyerlidə, satirik şeirlərlə xalqının məhəbbətini qazanmış Mirzə Əli Möcüz Şəbüstərinin təsiri ilə qələmə aldığı tənqidi mənzumələrini 1941-ci ildə Təbrizdə çıxan “Azərbaycan” və “Xavəri no” qəzetlərində çap etdirib. Yaradıcılığa farsca başlasa da, az sonra ana dilində yazıb-yaradıb, ərəb və fransız dillərini də öyrənib.

Zehtabi haqqında portret yazının müəllifi türkoloq Əli Şamil qeyd edir ki, İkinci Dünya savaşında güneydən gələ biləcək faşizm təhlükəsindən qorunmaq adı altında sovet ordusunun 1941-ci ilin avqustunda İrana daxil olması, hərbi kontingentin tərkibində Bakıdan ezam edilmiş ziyalılardan Təbrizdə, Urmiyədə, Zəncanda, Ərdəbilə və başqa şəhər və kəndlərdə apardığı iş, anadilli mətbuatın, teatrın, konservatoriyanın yaradılması yerli aydınları ana dilində yazıb-yaratmağa və tarixlərinə sahib çıxmağa həvəsləndirmişdi. Belə bir şəraitdə mədrəsə məzunu Məhəmmədağı 1941-ci ildə Təbrizdə Rüşdiyyə məktəbində müəllimliyə başlayır.

1945–46-cı illərdə Təbrizdə Milli Hökumət qurmuş Azərbaycan Demokrat Firqəsi gənclər təşkilatına rəhbərlik etmiş

Zehtabi Təbrizdə açılmış milli universitetə daxil olub. Milli haqları gerçəkləşdirən mühitin təsiri ilə Məmmədağı yazdığı “Cavanlar” şerini 1945-ci ildə “Azərbaycan” qəzetində çap etdirib. 1946-cı ilin dekabrın 12-də Milli hökumət qan içində boğulan zaman onun rəhbərlərinə və fəallarına qəddarlıqla divan tutulduqda 23 yaşlı Məmmədağı 2 il gizli yaşayaraq ictimai-siyasi fəaliyyətini davam etdirib.

Məmmədağı Zeytəbi İranda şah rejiminin hökm sürdüyünü, ictimai-siyasi fəaliyyətlə açıq məşğul olmağın və milli dildə ali təhsil almağın mümkün olmadığını görüb 1948-ci ildə gizli yolla “azad-firklilər ölkəsi” kimi tanınan SSRİ-yə üz tutub. Sovet Azərbaycanına gələn Məmmədağının ümidləri puça çıxıb. Sərhədi keçən kimi onu həbs ediblər. Məsləkdaşı olduğu Tude və Azərbaycan Demokrat firqələri isə onu müdafiə etməyib. “Sovet sərhədlərini pozmaqda” Sibirə göndərilir. Gənc vətənpərvər bu haqsızlığı həbsxanada belə ittiham edir:

*Azad doğulan insana qandal nə gərəkdir?
Qandalları qırmışlara zindan nə deməkdir?
Dünya nələrin var? Əfsanələrin var?
Biçarə başər, ölçüyə gəlməz kədərin var.*

3 il həbs cəzasına məhkum olmuş Məmmədağı Zehtabinin Sibirə gedişi və dönüşü 4 il çəkib. O, burada rus dilini öyrənib, orta təhsil alıb. Bakıya dönməz gənc şair 1954-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olub. Şərq dillərini və ədəbiyyatını

dərindən bilən tələbəni sonuncu kursda oxuduğu ali məktəbin şərqşünaslıq fakültəsinin ərəb dili bölümünə dərs deməyə dəvət ediblər.

1971-ci ilədək Bakıda yaşayan və universitetdə dərs deyən Zehtabi “Əbu Nəvasın həyatı və yaradıcılığı” mövzusunda elmi araşdırma aparıb və filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi alıb.

Əli Şamil qeyd edir ki, sovet rejiminin ikiüzlü siyasətindən cana doyan Zehtabi 1971-ci ildə İraqa mühacirətə getməyə məcbur olub. O, Bağdad Universitetində əski türk və fars dillərindən dərs deyib. Az zamanda istedadlı şərqşünas kimi tanınıb, Bağdad Universitetinin professoru seçilib.

Universitetdə dərs deməklə yanaşı, ictimai-siyasi fəaliyyətini də davam etdirən Zehtabi şah rejimindən qaçıb xarici ölkələrdə təşkilatlanan həmyerliləri ilə sıx əlaqə qurub, Güney mühacirlərinin onların nəşr edilən “Ərk” jurnalına redaktorluq edir. O, Bağdadda 5 dildə nəşr olunan “İmmihad yolu” qəzetinin də redaktoru olub və burada şeir və məqalələrini çap etdirir. İraqda yaşadığı illərdə Zehtabinin Berlində “Bəzz qalası”, İstanbulda “Cəlik əfsanəsi”, Bağdadda fars dilində yazdığı “İran şahlarının 2500 illik cinayətləri”

və ana dilində yazdığı “Pərvanənin sərgüzeştləri” kitabları işıq üzünə görüb. İraqda yaşadığı 8 il, sensor nəzarəti altında olsa da, yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü olub.

Yurdsever ziyalının bu dövr həyatından bəhs edən Əli Şamil göstərir ki, İranda şah rejimini devirən inqilab Zehtabini və mühacirətə getmiş bir çox ictimai-siyasi xadimi, elm adamını yeni mübarizəyə ruhlandırır. Onlar vətənlərini demokratik bir ölkəyə çevirmək, xalqlarının firavan yaşamasını təmin etmək üçün Vətənə dönlər.

1979-cu ilin iyunun 23-də, 31 illik ayrılıqdan sonra Güneyə qayıdan Zehtabi siyasi burulğana düşüb. Belə bir qarışıq vaxtda o, ictimai-siyasi fəaliyyətini davam etdirməklə yanaşı, Təbriz Universitetində türk və ərəb dillərindən dərs deməyə başlayıb. Bağdadda çap olunmuş “Pərvanənin sərgüzeştləri” şeirlər kitabını 1980-ci ildə Təbrizdə də nəşr etdirib.

Şairin Pəhləvi rejiminin türk dilinə qənim kəsilməsinə etiraz olaraq yazdığı “Sən osan, mən buyam” adlı şeiri İslam rejimi zamanı da dillər əzbərinə çevrilib:

*Su deyibdir mənə əvvəldə anam, ab ki yox,
Yuxu öyrətdi uşaqlıqda mənə, xab ki yox.
İlk dəfə ki, çörək verdi mənə, nan demədi,
Əzəlimdə mənə duzdana nəməkdən demədi.*

Uzun illər Güneydə xalqın başına min bir oyun açmış şah rejiminin antitürk siyasətini hakimiyyətə gəlmiş din xadimlərinin davam etdirdiyini, verdikləri vədi unutduqlarını gören Zehtabi milli haqlar uğrunda mübarizəsini davam etdirir. O, “Fars dili İranda yaşayan başqa millətlərin dilindən üstündürmü?” adlı kitabçasını yazaraq Tehrandə və Təbrizdə yayıb.

Yeni hakimiyyətə gələn din xadimləri Zehtabinin apardığı təbliğatın onların yeritdiyi siyasətlə uyğun gəlmədiyini görərək 1981-ci ildə alimi həbs ediblər. 4 illik istintaqdan sonra onun hər hansı bir təşkilat və siyasi partiya ilə bağlılığını sübut edə bilmədiklərindən azadlığa buraxılıblar. Zehtabi ölkədəki müxalif fikirlilərə qəddarlıqla divan tutulduğuna, islam rejimi mövqeyini möhkəmlətdiyinə görə mübarizə metodunu dəyişib.

Şəbüstərdə ata mülkündə yaşayan Zehtabi keçmiş mübarizələrin tarixini dərindən öyrənir və təhlil edib. O yəqin edib ki, ana dilində təhsil görməmiş, milli şüura yiyələnməmiş insanlar milli dövlət qura birmirlər. Qısa müddətdə qazanılmış uğurlar da əldən çıxır. Odur ki, Zehtabi Şəbüstərdə və Təbrizdə kurslar açaraq gənclərə ana dilini, milli tarixi öyrətməyə başlayıb.

Görkəmli filoloq 1991-ci ildə Təbrizdə “Azərbaycan dilinin qrammatikası” və “Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin fonetikasi”, 1992-ci ildə “Elm ül maani (semantizm)” və “Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası”, 1993-cü ildə “Qoy olsun on!” adlı hekayələr kitabını nəşr etdirib. Zehtabiyyə böyük şöhrət qazandıran isə ikicildlik “İran türklərinin əski tarixi” kitabı olub. “Varlıq” jurnalında və başqa mətbuat orqanlarında onlarla məqalə, hekayə və şeir çap etdirən, gənc nəsillə ana dilinin düzgün yazı qaydalarını öyrədən Məmmədağı Zehtabi milli haqlar uğrunda mübarizəni son nəfəsinədək davam etdirib.

Məhəmmədağı Zehtabinin bioqrafları bildirirlər ki, 1998-ci ilin dekabrın 23-də Avropa səfərindən qayıtdıqan bir gün sonra milli haqlar uğrunda dönməz mübarizə, məfkurə qəhrəmanı sayılan bu nadir ziyalı Şəbüstərdəki ata-baba mülkündə şübhəli şəkildə dünyasını dəyişib. Onun səpdiyi toxum isə yalnız İran türkləri arasında deyil, Türk dünyasında da yayılıb cücərir.

**Tahir AYDINOĞLU,
“Xalq qəzeti”**